

ЩИРЕ КАЯТТЯ ЯК СКЛАДОВИЙ ЕЛЕМЕНТ ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Кримінально-правова політика України на сучасному етапі характеризується, зокрема, пом'якшенням кримінально-правової репресії стосовно осіб, які вчиняють злочини невеликої тяжкості. Із набуттям чинності новим Кримінальним кодексом України інститут звільнення від кримінальної відповідальності вітчизняного кримінального права збагатився низкою нових положень. Однією з новел є норма про звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, згідно з якою «особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покаялася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду» (ст. 45 КК). Таким чином, щире каяття є обов'язковим елементом дійового каяття як підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності. Це в свою чергу, ставить питання про співвідношення цих понять: щирого каяття та дійового каяття.

Проблема відмежування щирого каяття від дійового каяття існувала в науці кримінального права досить давно, але свій новий зміст вона набула у ст.45 КК. Питання, що пов'язані з позитивною поведінкою особи після вчинення злочину, і, зокрема, з дійовим каяттям, завжди були актуальними у вітчизняній кримінально-правовій науці. Свій вклад у вивчення цієї проблеми внесли В.А. Єлеонський, І.Є. Звечаровський, Р.А. Сабітов.

Х.Д. Алікперов та Г.О. Усатий вивчали цю проблему у зв'язку з дослідженням питань компромісу в кримінальному праві. В останні роки з'явилося кілька праць, в яких предметом дослідження стало дійове каяття (А.Д. Сафронов, С.І. Нікулін, С.П. Щербя, А.В. Савкін, В.В. Сверчков). Однак, протягом всієї історії її існування не було єдиної думки щодо визначення щирого та дійового каяття.

Етимологічний аналіз слова «каяття» вказує на декілька його значень, а саме: почуття жалю із приводу скоєного вчинку, визнання своєї провини; прояв жалю, каяття совісті із приводу своєї винності; визнання у своїх гріхах, сповідання [1, с.233].

Аналогічний зміст вкладається в поняття «каяття» й в російській мові. По тлумачному словнику В. Даля, каяття означає каятися, шкодувати про свій вчинок, усвідомлювати, що зробив не те, убиватися словесно, шкодувати за минуле... [2, с.59]. У Словнику з етики каяття розуміється як визнання власної провини й осуд своїх минулих учинків, проявляється або в гласному визнанні перед навколишнім середовищем своєї винуватості й готовності за-

знавати кари, або в особливому почутті жалю про скоєні вчинки й помисли [3, с.291].

Відомий психолог Н.Д. Левітов вважає, що «каяття потрібно розглядати в контексті вольових психологічних станів, оскільки найчастіше воно слідує за дією, що є результатом нестриманості, тимчасової відсутності самоконтролю» [4, с.188]. Незважаючи на те, що каяття – це запозичена психологічна категорія, воно вже давно стало звичним серед кримінально-правової лексики. Каяття – це психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і до його наслідків, що виражається в жалю про те, що сталося, самоосуді [5, с.26]. Стан каяття характеризується тим, що суб'єкт щиро засуджує свій вчинок, визнає його антигромадський характер. Якщо у особи, яка вчинила злочин, настало каяття в скоєному, якщо вона переживає про те, що трапилося, впевнена, що надалі нічого подібного не станеться, то це може свідчити про серйозну перебудову її свідомості в потрібному для суспільства напрямі. Каяття визначає відношення особи до здійснених раніше дій, усвідомлення їх і жаль про те, що трапилося.

Глибину каяття, його ступінь, самоосуд за помилковий вчинок, неправильну дію визначити дуже важко. «До оцінки результатів спостереження за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на попередньому розслідуванні і в суді слід у кожному окремому випадку ставитися вельми обережно і критично. Треба враховувати, що деякі обвинувачені, підсудні, володіючи акторськими здібностями, можуть непогано «зіграти на публіку», зобразивши вельми натурально відчуття жалю і провини, фактично і не збираючись каятися в скоєному. Інші, навпаки, каються у вчиненому злочині, зовні цього не проявляють, оскільки за складом характеру є людьми мовчазними і скупими на емоції» [6, с.84–85]. На працівників правоохоронних органів лягає завдання об'єктивно довести, що дійсно мало місце каяття.

Осуд своєї постзлочинної поведінки – це внутрішній, психічний процес, що відбувається у свідомості особи, яка вчинила злочин, тому він повинен ґрунтуватися на внутрішньому переконанні особи, винної у вчиненні злочину. Для даної ознаки каяття характерно те, що вона базується на негативній оцінці своєї протиправної поведінки й готовності нести кримінальну відповідальність за вчинене. Засудження своїх негативних дій після вчинення злочину не може бути нав'язаною кимось поведінкою і тому тісно пов'язане з можливістю особи виявити свій вибір добровільно.

У кримінальному праві добровільність означає, що суб'єкт діє позитивним чином не в результаті примусу, а вільно, за власною волею, під впливом почуття каяття, хоча й не обов'язково з власної ініціативи [7, с.90]. Маючи можливість вибрати будь-який варіант поведінки й усвідомлюючи, що у нього в наявності є кілька

варіантів поведінки (уникнути правоохоронних органів, заякати потерпілих і т.п.), винний по своїй волі вирішує сприяти слідству, відшкодувати завдану шкоду [8, с.12]. Добровільними є не тільки дії, що випливають із власних спонукань особи, але й викликані різного роду впливом на його свідомість, наприклад, переконанням або впливом з боку ближнього оточення. Такий вплив не буде психічним примусом (наявність якого позбавляє можливості визнати в діях особи дійове каяття), оскільки воно здатне викликати в особи бажання діяти в соціально корисному напрямку. Добровільними можна визнати й такі дії особи, які йому підказані знайомими, родичами, співробітниками правоохоронних органів.

Таким чином, каяття – добровільне діяння, яке характеризується усвідомленням суспільної небезпеки вчиненого, внутрішніми переживаннями, жалем про скоєне.

У свою чергу, каяття може мати різний прояв. Одним із таких проявів і є саме щире каяття.

Поняття «щире каяття» в Кримінальному кодексі використовується у чотирьох випадках: в ст.45 КК (Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям), ч.1 ст.47 КК (Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки), п.1 ч.1 ст.66 КК (Обставини, які пом'якшують покарання) та ч.1 ст.105 КК (Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру). Аналіз цих норм дає зробити висновок, що законодавець вкладає єдиний зміст у поняття «щире каяття».

Якщо каяття – це завжди результат розгляду особою своєї минулої поведінки у світлі нових мотивів і обумовлено усвідомленням по-новому наслідків скоєного, узагальненням минулого досвіду, то щире каяття – це відверте, таке, що виражає справжні відчуття, очевидне, неприховане визнання помилки, неправильного вчинку, і неспокійний болісний стан через відчуття своєї провини, та відчуття етичної відповідальності за свою поведінку перед людьми. Щире каяття є відвертою негативною оцінкою винним своєї злочинної поведінки, визнанням тих обставин, які йому ставляться в провину. Щире каяття характеризує поведінку винної особи після вчинення злочину, але з позицій психологічної переорієнтації суб'єкта. Стан щирого каяття характеризується тим, що суб'єкт справді засуджує свій вчинок. При цьому особа визнає антигромадський характер вчинку й готова нести відповідальність [9, с.112].

Як вже зазначалося, щире каяття є одним з обов'язкових елементів дійового каяття як підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності, поряд з іншими двома елементами, а саме: активним сприянням розкриттю злочину і повним відшкодуванням завданих збитків або усуненням заподіяної шкоди. Іншими

словами, дійове каяття законодавцем розуміється ширше, ніж щире каяття. Такий висновок випливає з того, що щире каяття є складовою частиною дійового каяття, де всі його елементи взяті у своїй єдності і відсутність хоча б одного з них виключає підставу звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК.

Щире каяття особи після вчинення злочину невеликої тяжкості, що передбачено у КК, може проявлятися в співчутті, співпереживанні, жалю про те, що завдано болю потерпілому або його рідним, близьким. Наприклад, після спричинення тілесних ушкоджень потерпілий відчуває сильний біль і винна особа, побачивши такий стан людини, співчуває йому, намагається власними зусиллями полегшити страждання, дає поради, надає посильну допомогу. Саме так щире каяття виявляється після вчинення вперше таких злочинів невеликої тяжкості, в яких негативному впливу піддається суб'єкт суспільних відносин. Після вчинення злочинів, які направлені на протиправні дії, пов'язані з різного роду майном, щире каяття полягатиме у запевненні потерпілого в тому, що майно буде відновлено, наприклад, після здійснення умисного знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ч.1 ст.347 КК), або умисного пошкодження лінії зв'язку (ст.360 КК), а також в дачі обіцянки повернути приховане майно (ст.388 КК) або комп'ютерну інформацію (ч.1 ст.362 КК) і т.п. Після вчинення злочинів, де розривається зв'язок між суб'єктами відносин (ст.164 КК «Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей», ст.165 КК «Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків», ст.212 КК «Ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів») щире каяття полягатиме в обіцянці виплатити аліменти, заробітну плату, стипендію, пенсію, податки, збори і т.д. Також щирим каяттям можна вважати і надання різного роду гарантій, що такі виплати будуть здійснені найближчим часом і в повному об'ємі.

Таким чином, у кримінально-правовому сенсі під щирим каяттям у вчиненому злочині розуміється відчуття жалю, розкаяння совісті, яке зовні виявляється у визнанні перед потерпілим і органами кримінального переслідування своєї провини.

Аналізуючи зміст щирого каяття, можна прийти до висновку, що встановлення такої психологічної категорії на практиці викликає певні ускладнення, оскільки об'єктивно важко встановити, чи дійсно кається винна особа в своєму злочинному діянні або тільки вдає, що жалкує про те, що трапилося. Анкетування суддів м. Харкова і Харківської області виявило, що 92% опитаних зазначають певних труднощів при застосуванні ст.45 КК України у встановленні саме цього елемента дійового каяття.

Тому здається доцільним щире каяття, як елемент дійового каяття в ст. 45 КК України, замінити з'явленням зі зізнанням – тим

елементом, який для правозастосовних органів прийнятніший. Тим паче, що в одному з проектів КК України явка з повинною входила як елемент до складу дійового каяття [10]. Явка з повинною – зрозуміліша і простіша категорія. Не потрібно вдаватися до психологічного аналізу для того, щоб визначити – чи дійсно розкаюється злочинець, чи жалкує про скоєне. Сам жаль може бути викликаний різноманітними причинами, а при явці з повинною важливе те, що незалежно від мотивів, що спонукали його, злочинець прийшов до висновку, що поведінка його була протиправною, принесла шкоду особистим або суспільним інтересам або створила можливість спричинення такої шкоди, і приймає рішення загладити шкоду, заподіяну тими діями, які були ним зроблені і привели до злочину.

Деякі криміналісти висловлюють думку на користь заміни щиро каяття визнанням своєї провини [11, с.26]. На нашу думку, саме по собі визнання своєї провини ще не означає, що особа стала на шлях виправлення і що її зізнання стало результатом тривалого роздуму і впертої внутрішньої боротьби, тому саме явка з повинною необхідна для того, щоб підкріпити каяття добровільними діями, що свідчать про рішучість стати на шлях виправлення, самоусуд свого вчинку.

Крім того, явка з повинною тісно пов'язана з таким його елементом як сприяння розкриттю злочину, оскільки факт повідомлення правоохоронних органів про вчинений злочин вже вважається сприянням у його розкритті [12].

Поняття і зміст явки з повинною в кримінальному законодавстві не визначене, проте вона є обставиною, яка пом'якшує покарання (п.1 ч.1 ст.66 КК), а в кримінально-процесуальному законодавстві під явкою з повинною розуміють особисте, добровільне письмове або усне повідомлення заявником органу дізнання, дізнавачу, слідчому, прокурору, судді або суду про злочин, вчинений чи підготовлюваний ним, до порушення проти нього кримінальної справи (ч.1 ст. 96 КПК).

Таким чином, явка з повинною особи, що вперше вчинила злочин невеликої тяжкості, є добровільне звернення такої особи із заявою про нього в правоохоронні органи. У даному випадку добровільність матиме місце тільки тоді, коли особа мала реальну можливість не повідомляти про здійснений ним злочин, але вважала за краще з'явитися з повинною. У зв'язку з викладеним уявляється доцільним в ст.45 КК України слова «щиро покалася» замінити «з'явилася з зізнанням».

Викладене дає підстави для таких висновків:

1. Закріплення в ст. 45 КК щирого каяття як одного із складових елементів підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності викликає труднощі на практиці і не дає повною мірою

визначити, що спонукало особу, яка вчинила злочин, на позитивну посткримінальну поведінку.

2. Для оцінки дійсної ролі дійового каяття для звільнення особи від кримінальної відповідальності слід відрізнити поняття «щирого каяття» від «дійового каяття».

3. На підставі дослідження вважаємо за можливе запропонувати в ст.45 КК такий елемент дійового каяття як «щире каяття» замінити на більш вдалий «з'явлення зі зізнанням».

Список літератури: 1. Новий тлумачний словник української мови. Т. 2. К., 2000. 2. Даль В. Толковый словарь великорусского языка. М., 1982. Т.4. 3. Словарь по этике. М., 1983. 4. Левитов Н.Д. О психологических состояниях человека. М., 1991. 5. Сабитов Р.А. Посткриминальное поведение. Томск, 1985. 6. Щерба С.П., Савкин А.В. Деятельное раскаяние в совершенном преступлении. М., 1997. 7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. С.С. Яценка. К., 2002. 8. Сабитов Р.А. Квалификация поведения лица после совершения им преступления. Омск, 1986. 9. Столин В.В. Самосознание личности. М., 1983. 10. Проект Кримінального Кодексу України, внесений на розгляд Верховної Ради України Комісією з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю // Іменем закону. 1998. 28 жовтня. 11. Иванов В. Деятельное раскаяние и его правовые последствия // Соц. законность. 1991. №6. 12. Брусницын Л.В. Правовое обеспечение безопасности лиц, содействующих правовому правосудию: временной и субъективный аспекты // Государство и право. 1996. №9.

Надійшла до редколегії 20.03.06

Г.І. Глобенко

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАКРИТТЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ СУДДЕЮ У СТАДІЇ ПОПЕРЕДЬОГО РОЗГЛЯДУ

З прийняттям Законів України "Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України" від 21 червня 2001 року та 12 липня 2001 року до кримінально-процесуального законодавства були внесені суттєві зміни щодо порядку закриття кримінальних справ з nereабілітуючих підстав. Деякі аспекти з цього питання були висвітлені у роботах О.М. Губської, І.Г. Івасюка, В.Т. Маляренка, В. Попелюшко та інших вчених. Незважаючи на це, питання, пов'язані з закриттям провадження у судових стадіях, а тим більше під час попереднього розгляду справи суддею, вимагають подальшого вдосконалення, що і є метою даного дослідження.

Провадження у суді першої інстанції розпочинається з попереднього розгляду справи суддею (Глава 23 КПК України). Він є окремою стадією кримінального процесу, в якій суддя одноособово розглядає направлену прокурором кримінальну справу на предмет визначення можливості призначення її до судового розгляду та вирішує питання щодо підготовки справи до нього [1, с.70]. Назва цієї стадії сформульована в Законі України «Про вне-